

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΑ 2 ΙΟΥΝΙΟΥ 2014
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

A1.

Επομένως, οι αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως ούτε όμως και είναι αντίθετη προς τη φύση μας η γένεσή τους μέσα μας, αλλά έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, τέλειοι όμως σ' αυτό γινόμαστε με τη διαδικασία του έθους.

Και επιπλέον, για όσα υπάρχουν σ' εμάς εκ φύσεως, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες αυτών (να ενεργήσουν) και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (αυτό ακριβώς γίνεται φανερό στις αισθήσεις μας · γιατί τις αισθήσεις (της όρασης ή της ακοής) δεν τις αποκτήσαμε έχοντας δει ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα, επειδή τις έχουμε τις χρησιμοποιήσαμε και δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους) · τις αρετές όμως τις αποκτούμε , αφού πρώτα τις ασκήσουμε, όπως ακριβώς γίνεται και στις άλλες τέχνες · αυτά δηλαδή που πρέπει να τα κάνουμε, αφού πρώτα τα μάθουμε, αυτά τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα· για παράδειγμα οικοδόμοι γίνονται χτίζοντας σπίτια και κιθαρίστες παίζοντας κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο λοιπόν γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

B1.

Κυρίαρχη έννοια στο δεύτερο βιβλίο των *Ηθικών Νικομαχείων* είναι η αρετή. Στην αρχαία ελληνική σήμαινε την ικανότητα, την υπεροχή, την ανωτερότητα, την τελειότητα των ανδρών, την ευγενική καταγωγή, προτέρημα, αξιοότητα, πλεονέκτημα, ευψυχία, ανδρεία, δύναμη, πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα, ψυχικό μεγαλείο, αγνότητα ψυχής, τα χαρίσματα εν γένει του ανθρώπου. Δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα, γι' αυτό και στο κείμενο προσδιορίζεται από τα επίθετα διανοητική και ηθική. (Η πληροφορία ότι η αρετή διαιρείται σε διανοητική και ηθική υποτάσσεται στην κύρια ιδέα του αποσπάσματος που αναφέρεται στον γενετικό ορισμό* της ηθικής αρετής. Άλλωστε η λογική υπόταξη προκύπτει και από τη συντακτική υπόταξη, καθώς η μετοχή «Διτῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὔσης» είναι αιτιολογική και γενική απόλυτη.)

Ο Αριστοτέλης προκρίνει την απόδοση των γενετικών γνωρισμάτων προκειμένου να ορίσει τα δύο είδη της αρετής. Έτσι ορίζει τα δύο είδη της αρετής με βάση τον τρόπο, με τον οποίο παράγονται και αναπτύσσονται:

α) Διανοητικές

Οι διανοητικές αρετές έχουν σχέση με το μέρος της ψυχής που ο Αριστοτέλης ονομάζει το «κυρίως λόγον ἔχον». Τέτοιες είναι η σοφία, η σύνεση και η σωφροσύνη. Το κύριο γνώρισμά τους είναι ότι χρωστούν τη γένεση και την αύξησή τους κατά κύριο λόγο στη διδασκαλία («τό πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει»). Γι' αυτό ακριβώς η απόκτησή τους προϋποθέτει πείρα και χρόνο. Είναι φανερό

ότι για την απόκτηση των αρετών αυτών το βάρος πέφτει κυρίως στον διδάσκοντα, αφού τόσο η απόκτηση όσο και η αύξηση τους εξαρτώνται σε μέγιστο βαθμό από την έκταση του χρόνου που απαιτείται και από την πείρα που αποκτά το άτομο με το πέρασμα, και πάλι, του χρόνου. Ο δάσκαλος θα βοηθήσει τον νέο και θα του συμπαρασταθεί, ώστε να γίνει φορέας της γνώσης, της σοφίας, της σύνεσης και της φρόνησης. Αυτό βέβαια απαιτεί χρόνο και πείρα.

β) Ηθικές

Οι ηθικές αρετές, όπως π.χ. η ελευθεριότητα (γενναιοδωρία) και η σωφροσύνη, έχουν σχέση με το «ἐπιθυμητικόν» που μετέχει στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος της ψυχής.

Τις ηθικές αρετές τις αποκτά ο άνθρωπος με τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς («ἔξ ἔθους περιγίνεται»). Ο Αριστοτέλης, μάλιστα, για να ενισχύσει αυτή την άποψη, τονίζει την ετυμολογική συγγένεια που υπάρχει ανάμεσα στις λέξεις «ηθική» και «ἔθος» («ὄθεν και τοῦνομα ... τοῦ ἔθους»). Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι ο Αριστοτέλης πίστευε πως ανάμεσα στις λέξεις «ηθική», ἥθος (=χαρακτήρας) και ἔθος (= εθισμός, συνήθεια, άσκηση σε ένα συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς) δεν υπάρχει απλώς συνάρτηση, αλλά εξάρτηση σε απόλυτο βαθμό του ἔθους από το ἥθος. . Επομένως **το να γίνουν αγαθοί οι άνθρωποι είναι υπόθεση συνήθειας (επανάληψης)**. Πρόκειται βέβαια για μία άποψη που τη συναντάμε και στον Πλάτωνα που τονίζει ότι η δια του ἔθους καλλιέργεια της ψυχής πρέπει να αρχίσει από τα πρώτα κιόλας στάδια της ζωής του ανθρώπου. (σχόλιο σχ. βιβλίου). Αντίθετα, οι ηθικές αρετές, επειδή είναι αποτέλεσμα του ἔθους, προϋποθέτουν συνεχή επανάληψη των ίδιων ενεργειών, επίμονη άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς, σύστημα, υπομονή και θέληση.

Αυτό σημαίνει πως η κύρια ευθύνη για την απόκτηση των ηθικών αρετών βρίσκεται στο ίδιο το άτομο, στο «μαθητή», που πρέπει με την προσωπική και ελεύθερη επιλογή του, με τη θέληση και την επιμονή του στη διαδικασία της συνεχούς άσκησης να «εθιστεί» στην αρετή. (Φυσικά, αρωγός του ατόμου σ' αυτό το καθήκον είναι τόσο η οικογένεια και το στενό περιβάλλον του όσο και η πολιτεία με τη συστηματική αγωγή αλλά και το έργο των νομοθετών, οι οποίοι «τούς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθούς».)

Η θέση του Αριστοτέλη ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, **έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη**. Σύμφωνα μ' αυτή, η αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών, το οποίο τελεσίδικα δίνεται ή δεν δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών (σχόλιο σχ. βιβλίου).

B2.

Νωρίτερα ο Αριστοτέλης κατέληξε στην άποψη ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει στον άνθρωπο «φύσει». Δεν είναι έμφυτη. Παράλληλα, βέβαια, τόνισε ότι: α) οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με την ικανότητα να δεχτούν τις ηθικές αρετές και β) με την άσκηση είναι δυνατόν στο θέμα της αρετής να «τελειούνται», να φτάνουν στην τελείωση.

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης κάνει μία **αντιδιαστολή** ανάμεσα στα γνωρίσματα που ο άνθρωπος έχει από τη φύση του (όπως οι αισθήσεις όραση, ακοή κτλ.) και στις αρετές. Για τα πρώτα (τα «ἐκ φύσεως») υποστηρίζει πως ο άνθρωπος πρώτα έχει τη δυνατότητα να ενεργήσει και μετά ακολουθεί η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας (πρώτα η δύναμις και μετά η ενέργεια). Αυτό αποδεικνύεται με τις αισθήσεις, με τις οποίες η φύση προίκισε τον άνθρωπο : πρώτα τις είχαμε και μετά τις χρησιμοποιήσαμε. Δεν τις αποκτήσαμε με τη χρήση. Για τις αρετές, όμως, που δεν είναι έμφυτες, ισχύει το αντίθετο : πρώτα τις εφαρμόζουμε στην πράξη και μετά τις αποκτούμε με τη διαδικασία του εθισμού. Έτσι οδηγείται στη θέση ότι **«τάς ἀρετάς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»**.

Δύναμις είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ η ἐνέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται στις έννοιες «δύναμις» και «ἐνέργεια», τονίζει τη χρονική διαφορά που παρουσιάζουν αυτές, για να γίνει κατανοητή η διαφορά ανάμεσα σ' αυτά που τα έχουμε από τη φύση μας και τις ηθικές αρετές. Γι' αυτά που «φύσει ἡμῖν παραγίνεται» αναφέρει ως παράδειγμα τις αισθήσεις, στις οποίες οι ἐνέργειες ακολουθούν χρονικά τις δυνάμεις (προτερόχρονο), αφού «τάς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα, ὕστερον δε τάς ἐνεργείας ἀποδίδομεν». Αντίθετα, οι δυνάμεις που αποκτούμε με τη συνήθεια είναι αποτέλεσμα ενεργειών οι οποίες προηγούνται («τάς δ' ἀρετάς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον») ή συμπίπτουν χρονικά μ' αυτήν («ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν»). Ο Αριστοτέλης συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και τις ἐνέργειες με το «ὑστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική μόνο προτεραιότητα έναντι των «ἐνεργειῶν» και όχι οντολογική (σχόλιο σχ. βιβλίου)

(Την αντίθεση αυτή ο Αριστοτέλης τη δηλώνει με ποικίλους εκφραστικούς τρόπους και κυρίως με τη χρήση λέξεων με αντίθετη σημασία (πρότερον – ὕστερον, κομιζόμεθα – ἀποδίδομεν) και με την εναλλαγή καταφατικής και αποφατικής σύνταξης (οὐ γάρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν... ἀλλά ἀνάπαλιν ἔχοντες ... οὐ χρῆσάμενοι ἔσχομεν).

Οι αρετές λοιπόν δε μοιάζουν με τις δυνάμεις της αίσθησης που υπάρχουν μέσα μας εξαρχῆς πλήρως αναπτυγμένες αλλά αναπτύσσονται με την πρακτική, όπως άλλωστε συμβαίνει και με τις τέχνες. Στο σημείο αυτό ο Αρ. χρησιμοποιεί τη μέθοδο της αναλογίας για να τεκμηριώσει τη θέση του: όπως γινόμαστε οικοδόμοι οικοδομώντας και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα, έτσι γινόμαστε δίκαιοι ή σώφρονες εκτελώντας δίκαια ή σώφρονα έργα. (Πρέπει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι στην παραβολική πρόταση «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν» το επίθετο ἄλλων και ο προθετικός σύνδεσμος καὶ είναι ὅροι

περιττοί, εφόσον οι αρετές δεν περιλαμβάνονται στις τέχνες. Η περίεργη αυτή διατύπωση είναι πιθανό να εξηγείται από την έντονη παρουσία στοιχείων του προφορικού λόγου στα έργα του Αριστοτέλη που μας σώθηκαν και τα οποία αποτελούν στην πραγματικότητα τις σημειώσεις του που συμβουλευόταν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας). Είναι και πάλι πολύ χαρακτηριστικά **τα παραδείγματα** που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης: για τις αρετές, που τις αποκτούμε, αφού τις εφαρμόσουμε στην πράξη, χρησιμοποιεί το παράδειγμα των τεχνών (του οικοδόμου και του κιθαριστή). Από τις τέχνες, που τις μαθαίνουμε κάνοντάς τες, καταλήγει και στο συμπέρασμα ότι με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις και ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις. Γίνεται έτσι φανερό ότι ο Αριστοτέλης έχει τη δυνατότητα «να κάνει τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, τα απλά δεδομένα της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του».

Από τα παραπάνω φαίνεται η σημασία της επανάληψης των ηθικών πράξεων – ως επανάληψη όμοιων ενεργειών – για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Την ίδια άποψη συναντάμε και στον Πλάτωνα, ο οποίος μάλιστα λέει ότι και το παιδικό παιχνίδι είναι μια μορφή εξάσκησης για την τέχνη που το παιδί προορίζεται να ασκήσει στο μέλλον (σχόλιο σχ. βιβλίου).

(Όπως παρατηρεί ο Ross, ο ισχυρισμός του Αριστοτέλη ότι γινόμαστε αγαθοί πράττοντας αγαθά έργα εμπεριέχει ένα παράδοξο: πώς είναι ,για παράδειγμα, δυνατόν να κάνει κανείς δίκαιες πράξεις, εάν δεν είναι ο ίδιος δίκαιος; Για τον Αριστοτέλη όμως αγαθός δεν είναι απλώς αυτός που κάνει αγαθές πράξεις, γιατί είναι δυνατόν να τις κάνει τυχαία ή από συμφέρον. Αγαθός είναι αυτός που έχει επιλέξει συνειδητά τις αγαθές πράξεις και τις έχει κάνει σταθερό και αμετάβλητο τρόπο της συμπεριφοράς του .Δεν υπάρχει επομένως παράδοξο.)

Σημείωση: τα χωρία με τους πλάγιους χαρακτήρες, που βρίσκονται εντός παρενθέσεων, είναι σχετικά με τις ερωτήσεις, δεν κρίνεται όμως απαραίτητο να συμπεριληφθούν στις απαντήσεις.

B3.

Η απάντηση βρίσκεται στο σχολικό βιβλίο στις σελ 152, 153: «Η ψυχή του ανθρώπου.....σε ηθικές και διανοητικές».

B4.

ουσία, ουσιαστικός

σχήμα, σχετικός

φύση, έμφυτος

χρήση, χρηστικός

μάθηση, μαθητικός

Γ. Αδίδακτο κείμενο

Γ1.

Νομίζω δηλαδή ότι εσείς δεν αγνοείτε (γνωρίζετε) ότι έχουν ήδη γίνει πολλά γεγονότα τέτοιου είδους, τα οποία στην αρχή όλοι ανεξαιρέτως θεώρησαν ότι είναι συμφορές και συμπόνεσαν αυτούς που τις έπαθαν, ύστερα, όμως, κατάλαβαν ότι αυτά τα ίδια είχαν γίνει αιτία των μεγαλύτερων αγαθών. Γιατί όμως πρέπει να μιλώ για τα μακρινά (τα περασμένα); Και σήμερα ακόμη θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε ότι οι πρώτες (οι πιο ισχυρές) πόλεις, και εννοώ την Αθήνα και τη Θήβα, έφτασαν σε μεγάλη ακμή (προόδευσαν) όχι λόγω της ειρήνης αλλά από όσα, αφού πρώτα δοκίμασαν αποτυχίες στον πόλεμο, ανέκαμψαν πάλι, και από αυτές η μια έγινε ηγέτιδα των Ελλήνων, ενώ η άλλη έχει γίνει σήμερα τόσο ισχυρή όσο κανείς ποτέ δεν περίμενε ότι θα γίνει. Γιατί η φήμη και το μεγαλείο συνηθίζουν να προέρχονται όχι από την ησυχία (την αδράνεια) αλλά από τους αγώνες.

Σημείωση: Η μετάφραση ακολουθεί τον τύπο της «σχολικής» μετάφρασης, αυτής δηλαδή που εκπονείται από έναν μαθητή στη σχολική τάξη σε περιορισμένο χρόνο.

Γ2.

ὕμᾱς: ἔ

πόρρω: πορρωτάτω

ἀγαθῶν: εὖ

αὐτάς: ὑμῶν αὐτῶν

ἡγεμόνα: ἡγεμόσι

οἶμαι: ᾤετο

ὑπέλαβον: ὑπειλήφθαι

τοῖς παθοῦσι: τοῖς πεισομένοις

ἔγνωσαν: γνοίη

καταστᾶσαν: κατάστηθι

Γ3α.

ὕμᾱς: υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου «οὐκ αγνοεῖν», σε αιτιατική πτώση (ετεροπροσωπία).

συμφοράς: κατηγορούμενο στο υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου «εἶναι», «ᾶς».

τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή ως αντικείμενο (σε δοτική) του ρήματος «συνηχθέσθησαν» (σύνθετου με την πρόθεση «σύν»).

τί: επιρρηματικός προσδιορισμός, αιτιατική της αιτίας στο «δεῖ λέγειν».

λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή που εξαρτάται από το γνωστικό ρήμα «εύροισεν ἄν» (συνημμένη στο αντικείμενο του ρήματος, «τάς πόλεις).

ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο υποκείμενο της μετοχής «καταστᾶσαν», «τήν μέν».

Γ3β.

α) Ὁ ῥήτωρ εἶπεν **ὅτι** αἱ γάρ ἐπιφάνειαι καί λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι **φιλοῖεν**.

β) Ὁ ῥήτωρ εἶπεν **τάς** γάρ ἐπιφανείας καί λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι **φιλεῖν**.

Μαρία Ανδρέου

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑ ΣΥΝ(+)**ΕΡΓΑΣΙΑ**